

bul ve Yeni Osmanlılar: Bir Osmanlı'dan Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar, İstanbul 1999); *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien: 1850-1859* (ed. Franz Babinger, Hannover 1925; tıpkıbasımı, Frankfurt 1995). Mordtmann'ın ayrıca *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)*, *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften* ve *Philologus* gibi önemli yayın organlarında çok sayıda makalesi neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A. D. Mordtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien: 1850-1859* (ed. Fr. Babinger), Hannover 1925, neşredenin girişi, s. VII-XXXIV; a.mf., *İstanbul ve Yeni Osmanlılar: Bir Osmanlı'dan Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar* (trc. G. Habermann - Songu), İstanbul 1999, Erol Üyepazarıcı'nın önsözü, s. II-XI; *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, XVI, 181-182; Semavi Eyice, "Mordtmann, Andreas David (Baba)", *DBİstA*, V, 489-490.

HİLAL GÖRGÜN

MORDTMANN, Johannes Heinrich

(1852-1932)

Alman şarkiyatçısı.

10 Eylül 1852'de doğdu. Ünlü şarkiyatçı Andreas David Mordtmann'ın oğludur. Çocukluğunun ilk yıllarını derin bir sevgi duyduğu İstanbul'da geçirdi. Ardından ilk eğitimini almak için gittiği Hamburg'da 1861-1871 yılları arasında Johanneums adlı okula devam etti. Burada bir yandan Eskiçağ'la ilgili bilgi edinirken bir yandan da ileride Bizans ve Doğu araştırmalarında çok işine yarayacak olan metin anlama ve açıklamaya dair incelikleri öğrendi. Daha sonra Hamburg'dan Bonn'a geçti ve klasik tarih eğitiminden başka Arap dili ve edebiyatı dersleri de aldı. Leipzig'de H. Fleischer'in yanında L. Krehl, Otto Loth, Ernst Kuhn, Georg Ebers ve Eskiçağ araştırmacısı Georg Curtius'un derslerine devam etti. Yüksek öğrenimini tamamlamak için Berlin'e gittiğinde ilgi alanı olan klasik dil ve Eskiçağ tarihine döndü. Burada onu Mor. Haupt, Ad. Kirchoff ve özellikle Th. Thomsen etkiledi. 1874'te *Marmora Ancyrana* adlı teziyle doktorasını verdi. Bir yıl sonra Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başladı. 1882'de İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne tercüman olarak tayin edildi. Büyük bir ihtimale 1889 yılında Selânik'te konsolos ve 1904'te de İzmir'de başkonsolos oldu.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, Maarif Nâzırı Şükrü Bey'in Dârülfünûn-ı Osmânî'yi yeniden düzenleme ihtiyacı duyması ve bu amaçla Alman büyükelçisi Wangenheim ve diğer yetkililerle yapılan görüşmeler sonucu Hukuk ve Edebiyat fakültelerinde Alman ilim adamlarının görevlendirilmesi hususunda anlaşmaya varması üzerine Mordtmann 1916'da Edebiyat Fakültesi'nde profesör unvanıyla tarihte usul dersi vermeye başladı. Bu dersin kitabı *İlm-i Usûl-i Târih* adıyla neşredilmiştir (İstanbul 1332/1917). Daha sonra İstanbul'dan ayrılan Mordtmann ilk önce Schaffhausen'de, ardından Innsbruck'ta yerleşti ve burada profesör olarak ücret karşılığında derslere girdi. Bir süre Würzburg'da oturdu, oradan Berlin'e taşındı ve üniversitede İslâm realitesiyle ilgili dersler vermeye başladı. 4 Temmuz 1932'de öldü. Mordtmann ailesinde baba ve en küçük çocuk olan Johannes H. Mordtmann'dan başka şarkiyatçı iki kişi daha vardır. Bunlardan biri hekim ve Bizantinolog Andreas David Mordtmann (oğul [ö. 1912]), diğeri de Ahmet Midhat Efendi'nin bir kitabını Almanca'ya çeviren ve İslâm'la ilgili eser yazan Doris Reeck'tir.

Eserleri. Mordtmann, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın görevlisi olarak Osmanlı Devleti'nde bulunduğu sırada klasik döneme ve Bizans'a dair eserleri yanında Osmanlı tarihi ve eserleriyle de ilgilenmiştir. Ayrıca onun eski Sâmî ve Arap diline olan hâkimiyeti Seba ve Himyer kitâbelerinin çözümlenmesinde yardımcı olmuştur. Mordtmann'ın 1872'den 1890'lı yılların sonuna kadarki yayınlarının çoğunluğunu kitâbeler, klasik ve Bizans dönemi malzemeleri oluştururken 1902'den 1930'a kadar olan zaman dilimindeki makalelerinin çoğunluğunu Osmanlı araştırmaları teşkil eder. Yazarın çalışmalarının yıllara göre yapılmış listesi Franz Babinger'in *J. H. Mordtmann zum Gedächtnis*

Johannes H. Mordtmann

adlı eserinde mevcuttur (s. 7-16). Mordtmann'ın ayrıca *İslâm Ansiklopedisi*'nde pek çok maddesi bulunmaktadır. Başlıca kitapları şunlardır: *Sabaeische Denkmäler* (David Heinrich Müller'le birlikte, Wien 1883); *Himjarische Inschriften und Altertümer in den Königlichen Museen zu Berlin* (Berlin 1893); *Beitraege zur minaeischen Epigraphik* (Wien 1897); *Musée Impérial Ottoman* (Constantinople 1895; Türkçe'si *Müze-i Hümayun*, İstanbul 1315); *İlm-i Usûl-i Târih* (İstanbul 1332); *Suheil und Nevbehâr, romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed* (Hannover 1925); *Sabaeische Inschriften* (Eugen Mittwoch'la birlikte, Hamburg 1931); *Himjarische Inschriften in den Staatlichen Museen zu Berlin* (Eugen Mittwoch'la birlikte, Leipzig 1932).

Seçme bazı makaleleri de şöylece sıralanabilir: "Zwei himjarische Inschriften" (*ZDMG*, XXX | 1876 |, s. 21-39); "Die himjarischen Inschriften im Tschinili Kiöschk" (a.g.e., XXXIII | 1879 |, s. 484-495); "Übersicht über die türkischen Druckwerke von Constantinopel während des Jahres 1883" (*Literatur-Blatt für Orientalische Philologie*, I | 1884 |, s. 449-473); "Smyrna. Handel für die letzten Jahre mit spezieller Berücksichtigung des Jahres 1908 und Schiffsverkehr im Hafen von Smyrna im Jahre 1908" (*Handelsberichte über das Ausland*, serie II, nr. 167 | 1910 |, 64 sayfa); "Über das türkische Fürstengeschlecht der Karasi in Mysien" (*Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaft zu Berlin*, Berlin 1911, s. 2-7); "Türkische Papiaerschneider" (*ZDMG*, LXVII | 1913 |, s. 471-472); "Türkischer Lebensbrief aus dem Jahr 1682" (a.g.e., LXVIII | 1914 |, s. 129-141); "Die heutige Türkei. Überblick über die politische Geographie, die Bevölkerung und Verwaltung des Reiches und seine politischen Beziehungen zum Auslande" (*Vier Vorträge über Vorderasien und die heutige Türkei*, Berlin 1917, s. 83-117); "Zur Kapitulation von Buda im Jahre 1526" (*Mitteilungen des Ungarischen wissenschaftlichen Instituts in Konstantinopel*, III | 1918 |, 15 sayfa); "Zwei osmanische Passbriefe aus dem XVI. Jahrhundert" (*Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, I | 1922 |, s. 177-202); "Das Observatorium des Taqi ed-dîn zu Pera" (*Isl.*, XIII | 1923 |, s. 82-96); "Um das Mausoleum des Molla Hunkiar in Konia" (*JAK*, II | 1925 |, s. 197-204); "Rühi Edrenewi" (*MOG*, II | 1925 |, s. 129-136); "Die Orientalischen Handschriften der Sammlung

A. D. Mor dtmann sr." (*Isl.*, XIV |1925|, s. 361-377); "Die jüdischen Kira im Serai der Sultane" (*MSOS*, XXXII |1929|, s. 1-38); "Zur Lebensgeschichte der Kemäl Re'is" (*a.g.e.*, XXXII |1929|, s. 39-49).

BİBLİYOGRAFYA

A. D. Mor dtmann, *Anatolien, Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien: 1850-1859* (ed. Fr. Babinger, Hannover 1925, neşreden girişi, s. VII-XXXIV; a.m.f., *İstanbul ve Yeni Osmanlılar: Bir Osmanlı'dan Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar* (trc. G. Habermann-Songu), İstanbul 1999, Erol Üyepazarıcı'nın önsözü, s. III-V; Fr. Babinger, *J. H. Mor dtmann zum Gedächtnis*, Berlin 1933; a.m.f., "J. H. Mor dtmann", *Forschungen und Fortschritte*, sy. 32 (1932), s. 288; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doşu ve Gelişimi*, İstanbul 1974, s. 200-201; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrişün*, Kahire 1980, II, 398; Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, İstanbul 2000, s. 80-81; Rachmati, "Prof. Dr. Johannes H. Mor dtmann (1852-1932)", *Ungarische Jahrbücher*, XXII, Berlin 1932, s. 304; Ersoy Taşdemirci, "Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarının Gelişmesinde Avusturya ve Alman Bilim Adamlarının Katkısı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9, Kayseri 2000, s. 189-213; "Mor dtmann Johannes", *Der Grosse Brockhaus*, Wiesbaden 1957, XII, 742; Semavi Eyice, "Mor dtmann, Andreas David (Baba)", *DBİst.A, V*, 489-490; a.m.f., "Mor dtmann, Andreas David (Oğul)", *a.e.*, V, 490.

MUSTAFA AYDIN

MORİSKOLAR

İspanyol hâkimiyeti altında yaşayan zorla hıristiyanlaştırılmış eski müslümanlara verilen ad.

Morisko, Ortaçağ'dan beri İspanya'da müslümanlar için kullanılan Moro adına XV. yüzyılın sonlarında "isco" ekinin ilâvesiyle türetilmiş bir kelime olup "müslümanlara mensup / ait" veya "müslümanlardan geriye kalan kişi / şey" anlamına gelmektedir. Romalılar'ın Batı Afrikalılar'a verdiği Maurus Latince'ye girmiş, oradan da Halk Latincesi'nin Roman dillerine dönüşümü sırasında Moro şeklinde İspanyolca'ya ve Portekizce'ye geçmiştir. Ancak kelime bu arada Batı Afrikalılar'ın esmerliği sebebiyle "kara, koyu renkli" mânâsındaki Grekçe "amauros / mauros" sıfatının etkisinde kalarak "koyu tenli, esmer" anlamını da kazanmıştır. İspanyollar başlangıçta her ne kadar Moro adını Romalılar gibi Faslılar (Fas üzerinden gelen Arap-Berberî orduları) için kullanmışlarsa da ülkelerini fetheden ve insanların müslüman olmasından dolayı kelimeye "müslüman" anlamını vermişlerdir. Bugünkü İspanyolca'da da Moro özelde

"Faslı", genelde "müslüman" ve halk arasında "vaftiz edilmemiş, kâfir, zındık" mânâlarını taşımaktadır. Günümüzde Moro / Moor / Maure, sömürgecilik dönemlerinin bir kalıntısı olarak Mali'de oturan Arabo-Berber bir toplulukla Sri Lanka ve Filipin müslümanları için kullanılmakta, ayrıca Senegal'in kuzeyinde ve Moritanya'da yerli Maure denilmektedir. Bunlardan başka kelime Moritanya ve Morocco / Maroc (Fas) ülke adlarında da yaşamaktadır. İspanyollar başlangıçta Morisko'yu, Endülüs şehirlerinin geri alınmasıyla hıristiyan hâkimiyeti altında kalan müslümanlar için kullandıkları Mudejar (Müdecen) adıyla eş anlamlı tutmuşlar, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de zorla hıristiyanlaştırılan eski müslümanlara hasretmişlerdir.

Tarihçe. Büyük çoğunluğu baskı altında din değiştiren Moriskolar İspanyol kaynaklarında, eskiden beri hıristiyan olan halk ile (cristianos viejos) aralarındaki farkı vurgulamak için "yeni hıristiyanlar" (cristianos nuevos) adıyla da geçmektedir. XVI-XVII. yüzyıl İspanya tarihinde özel bir yere sahip bulunan bu yeni topluluğun temel hususiyeti biri açık, diğeri gizli çift kimlikli oluşuydu. Bunlardan ilki ancak evlerde ve gözden uzak mekânlarda ortaya çıkarılabilen müslüman kimliği, diğeri toplum içinde gösterilen hıristiyan kimliğiydi. İspanya yönetimi, Moriskolar'ın dinlerinden tamamen vazgeçirilip hıristiyan toplumunun içinde özümsebilmesi için bir dizi yasağı devreye soktu. Öncelikle İslâmî usullere göre kesimlerin yapıldığı mezbahalar ve kasap dükkânları kapatıldı. Arap isim ve unvanlarının kullanılması, Arapça konuşulması, Arapça kitap bulundurulması, çocukların sünnet ettirilmesi, kadınların tesettüre uygun giyinmesi yasaklandı. Altı yaşından küçük çocukların hıristiyan terbiyesiyle yetiştirilmesi için manastırlara yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Bu kararlara uyulup uyulmadığını kontrol etmek ve ihlâllere karşı cezaî müeyyideleri uygulamak amacıyla başta Gırnata (Granada) ve Belensiye (Valencia) olmak üzere Moriskolar'ın topluca buldukları yerlerde engizisyon mahkemeleri kuruldu. Bir Morisko'nun ramazan ayında gündüz vakti kendisine sunulan yemeği yahut herhangi bir günde domuz etini yememesi, cuma günü temizlik yapması veya evini kilitlemesi, çocuklarına müslüman kültürüne ait isim vermesi, Arapça konuşması, ağzından "Allah", "Muhammed" lafızlarından birinin çıkması ve yatak odasında haç bulundurmaması gibi

sebepler engizisyon mahkemesine sevk için yeterliydi. Mahkemelerde kendilerine yüklenen suçu itiraf eden sanıklar para cezası, mal müsaderesi, kürek mahkûmluğu veya yakılarak öldürülme gibi cezalara çarptırılmaktaydı. Papalık tarafından İspanya engizisyonuna gözlemci olarak gönderilen rahip Lorenzo, 1481-1517 yılları arasında ülke genelinde 13.000 kişinin diri diri yakılma cezasına mahkûm edildiğini bildirmektedir (bk. ENGİZİSYON). Gırnata Moriskoları bu mahkemelerin özelikle dil, örf ve âdetlerle ilgili baskılarını hafifletebilmek için mahkeme aracılığıyla devlete 1543 yılında 120.000, 1555 ve 1558'de 100.000 duka altın vermeyi teklif ettilerse de kabul görmedi. Fakat ne bu mahkemelerin ne de rahiplerin gayretleri Moriskolar'ın asimile edilebilmesi için yeterli oldu. Osmanlı Devleti'nin Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Akdeniz'de ulaştığı güç, Endülüs medeniyetinin tekrar canlanacağı ümidiyle Moriskolar'ın müslüman kimliğine daha sıkı sarılmalarını sağladı. Öte yandan Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut Reis, Piyâle Paşa ve Sâlih Paşa gibi Türk denizcilerinin İspanya kıyılarına düzenlediği seferlerle çok sayıda Morisko Kuzey Afrika'ya nakledildi. Cezayir beylerbeyi de onlara silâh ve erzak yardımı yaptı. I. Karlos'un (Şarlken) yerine geçen II. Felipe, bu gelişmeler üzerine asimilasyon faaliyetlerinin daha sıkı uygulanması için 1567'de yeni bir ferman çıkardı. Bu fermanla Moriskolar'ın yaşadığı yerleşim merkezlerine on ikişer hıristiyan ailesinin yerleştirilmesi, üç yıl içinde Arapça'yı tamamen bırakarak İspanyolca öğrenmelerini, kadınlarının hıristiyan kadınları gibi giyinmelerini, evlerinde Arapça kitap bulundurmalarını, kendi müzik ve danslarını icra etmemelerini, çocuklarını kilise okullarına göndermelerini emretti. Fermanın ardından engizisyon mahkemelerinin ve mahallî yöneticilerin baskıları daha da arttı; özellikle Gırnata'da Moriskolar'ın mülkleri ellerinden alındı. Bunun üzerine, II. Felipe'nin Almanya'da Protestanlar ve Hollanda'da Calvinistler tarafından çıkarılan isyanlarla meşgul olmasını da fırsat bilen Gırnata Moriskoları, vaftiz ismi Hernando de Cordova de Valor olan Muhammed b. Ümeyye'nin (Aben-Humeya) önderliğinde 1568'de ayaklandılar; Osmanlılar'dan da İspanya üzerine bir deniz seferi düzenlenmesini talep ettiler. Fakat II. Selim o sırada Kıbrıs'ın fethiyle meşgul olduğundan ancak Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa vasıtasıyla bir miktar asker,